

TRADUCERI RUSEȘTI DIN HOMER

DE

MARIA MARINESCU-HIMU

În răspîndirea numelui și al epopeilor lui Homer în Rusia au avut un rol de seamă cronicile și povestirile laice bizantine. Inspirare și elaborate sub influența scriitorilor greci clasici și deseori sub aceea a lui Homer, aceste cronici și povestiri bizantine au avut darul de a populariza în Rusia numele poetului, miturile și legendele cîntate de el. Un cronicar bizantin cu bogate reminiscențe homerice, frecvent citit în Rusia a fost Ioan Malalas, opera lui bucurîndu-se de o tălmăcire în limba rusă încă din secolul X¹. Dintre povestirile laice bizantine scrise cu bogate împrumuturi homerice un loc de seamă ocupă Alexandria, romanul lui Alexandru Machedon², în care erau prezentate victoriile fulgerătoare ale eroului în imensitatea ținuturilor cucerite, varietatea și pitorescul obiceiurilor și costumelor ca și sfîrșitul mișcător al eroului. Tălmăcirile ruse ale *Alexandrici* apar pentru prima oară în sec. XI—XII. O contribuție la răspîndirea numelui lui Homer în Rusia au avut și cele două lucrări ale lui Dictys Cretanul și Dares Frigianul, ca și prelucrările lor latine *Ephemeris Belli Troiani* și *Historia destructionis Troiae*³, răspîndite în sec. XV și care în timpul lui Petru cel Mare figurează printre primele cărți tipărite în Rusia.

Un ecou al operelor lui Homer găsim și în corespondența lui Ivan cel Groaznic cu Cneazul Andrei Mihailovici Kurbski, unul din voievozii lui favoriți și omul lui de încredere în prima jumătate a domniei. După neînțelegerea survenită între ei, Ivan cel Groaznic osîndește pe Kurbski dîndu-i numele de « trădător de la Troia »⁴.

¹ V. *История греческой литературы*, vol. I, Moscova-Leningrad, 1946, p. 143.

² Romanul lui Alexandru cel Mare, alcătuit în limba greacă în Egipt în sec. al III-lea î.e.n. este inspirat de o istorie a vieții eroului scrisă de Callisthenes. Din Egipt romanul s-a răspîndit în trei direcții: în Asia, spre Occident și în sud-estul Europei, la popoarele slave. V. A. B. Rano-vici, *Elenismul și rolul său istoric*, București, 1953, p. 48, și prefața la *Alexandria*, editată de Dan Simonescu, p. 12—14.

³ Aceste două plăsmuiri își au sursa în poezii ciclici. Din lumea greacă au pătruns în literatura latină și au avut un răsunet puternic în cultura evului mediu.

⁴ Corespondența dintre Ivan cel Groaznic și Kurbski este un document literar de preț pentru veacul al XVI-lea. După datele legendei, Kurbski pierzînd o luptă s-a văzut nevoit să se refugieze în orașul Volnar din Lituania. Aci Sigismund August l-a pus în fruntea unei armate menite să lupte împotriva Rusiei. În acest chip începe între cele două personaje o corespondență, care a durat de la 1563 pînă la 1579. În corespondență se află șase scrisori: două ale lui Ivan cel Groaznic și patru ale lui Kurbski. Acesta din urmă fusese elevul învăța-

În secolul al XVII-lea cunoașterea lui Homer în Rusia a fost mult favorizată de deschiderea « Academiei slavo-greco-latine », ca și de stabilirea unor legături culturale cu muntele Athos, de unde Arsenie Suhanov aducea manuscrisele operelor lui Homer, Hesiod și Eschil și de unde avea să pornească spre Moscova, la invitația cneazului Vasile al III-lea învățatul Maximos numit « Grecul », un adânc cunoscător al limbii grecești și slavone¹. După studii făcute la Paris, Florența și Veneția, Maximos Grecul a dezvoltat în noua lui patrie o activitate care-l impune printre primii umaniști prin setea de adevăr, dragostea de popor și neclintita lui aspirație către progres. Secolul XVIII, secolul clasicismului în Rusia, aduce cu sine un interes sporit pentru Homer. În literatură și artă se simte influența puternică a creațiilor antice; în operele literare sînt prelucrate subiecte inspirate din istoria antică și de mitologie. Scriitorii se străduiesc să imite pe clasicii greci și romani chiar și atunci cînd subiectele erau inspirate din viața rusă.

A. D. Cantemir (1708—1741) făcea cunoscut în Rusia pe Horațiu și căuta să introducă unele specii literare ca satira și oda. Lomonosov (1711—1765) compunea ode solemne folosind din plin imagini imprumutate din mitologia greacă și polemiza cu Vasili Trediacovski în problema versificației.

Seria traducerilor din Homer o deschide Ilie Kopieski, unul din tinerii trimiși de Petru cel Mare la învățătură peste hotarele patriei, după victoriile repurtate asupra suedezilor. Opera tradusă era poemul parodie « Batrahomiomahia » sau « Războiul broaștelor cu șoarecii », operă atribuită lui Homer, alcătuită către sfîrșitul perioadei epice.

Traducerea, incompletă și cu multe elemente polone, s-a făcut prin intermediul unei tălmăciri latine și a apărut la Amsterdam în 1700.

O nouă traducere făcută de Vasile Ruban a apărut la Petersburg în 1772² iar alte două traduceri din Homer făcute după original apar în timpul Ecaterinei: traducerea în proză a *Iliadei* de Petru Ekimov, publicată de Academia de Științe în 1776—1778 și, în 1778, traducerea în versuri a *Odiseii* de Petru Sokolov³. În 1811 apăreau 6 cînturi ale *Iliadei* tălmăcite de Emil Kastrov în vers alexandrin, ceea ce determina intervenția lui N. N. Radișev, care pretindea ca poemele homerice să fie traduse nu în iambi ci în metrul original⁴. Primul care încearcă o traducere în hexametrul este Mezliakov.

tului grec Maxim Grecul și cunoștea retorica și dialectica, scriind într-un stil lapidar. Scrierile lui Ivan cel Groaznic se disting prin simplitate. V. *Istoria lit. ruse* de N. Pospelov, București, 1950, p. 79—80.

¹ Maximos Grecul (1480—1556), supranumit « Aghioritul », s-a născut pe la 1480 în Arta (Grecia). A studiat la Veneția, Florența, Milan și Paris, însușindu-și mai multe limbi, printre care și slavona bisericească, și ascultînd cu pasiune prelegeri de literatură, filozofie, istorie și teologie. Reîntors în patrie și neputînd suferi jugul otoman s-a retras la minăstirea Vatopedi de la Sf. Munte. Impunîndu-se prin învățătura și moralitatea sa, la cererea cneazului Vasile al III-lea este trimis în Rusia. Și-a început activitatea studiînd în bogata bibliotecă a marelui cneaz, unde este impresionat de bogăția manuscriselor aflate. A fost însărcinat cu traducerile și comentariile în rusește a cărților bisericești. Manuscrisele se găsesc în biblioteca din Kiev. V. V. S. Ikonnikov, *Maxim Grecul*, Kiev, 2 vol.; G. Papamihail, *Maxim Grecul*, Atena, 1951; A. S. Skambitevski, *Ist. lit. ruse*, Tr. gr. de Teodor Velianitis, Atena, Sachelariu, 1905, p. 467; O. V. Trahtenberg, *Gîndirea socială politică din Rusia în sec. XV—XVIII*, în vol. *Din istoria filozofiei ruse*, trad. rom., București, 1953.

² Vasili Grigorevici Ruban (1742—1795) scriitor și gazetar, cunoscut prin traduceri din autorii latini. V. *Marea Enciclopedie Sovietică*, vol. 37, p. 276.

³ O altă traducere făcută de Dimitrie Popov, profesor la Universitatea din Petersburg, se păstrează în manuscris la biblioteca Saltikov-Șcedrin din Leningrad.

⁴ Încercarea de împămîntenire a versului eroic în Rusia a fost mult ridiculizată la timpul ei; mai tîrziu scriitorii ca Radișev, Delvig și Pușkin au arătat roadele acestei strădanii.

Un moment important pentru istoricul cunoașterii lui Homer în Rusia reprezintă traducerea lui Nicolai Ivanovici Gnedici¹ elaborată în perioada 1809—1829 și în vederea căreia autorul a întreprins studii adânci de limbă, istorie și arheologie.

Citită fragmentar în cercurile literare contemporane și publicată parțial în reviste, traducerea a suscitat un viu interes, antrenând pe A. I. Alenin² și pe arheologul A. S. Uvarov³ să întreprindă și ei investigații care să faciliteze munca traducătorului dornic de a face pe cititor să trăiască în vremea lui Homer. «Trebuie — zicea Gnedici — să ne transpunem în secolul lui Homer, să devenim contemporanii lui, să trăim alături de eroii lui și de regii-păstori spre a-i putea înțelege»⁴.

Propunându-și inițial să continue traducerea începută de Kastrov (tradusese chiar în continuare cîntecele VII—XI), a renunțat mai târziu la acest plan, începînd traducerea *Iliadei* în hexametri. Sarcina ce se ridica în fața lui Gnedici, ca și în fața celorlalți traducători ai lui Homer, era anevoioasă, fiindcă nu există un scriitor cu un vocabular mai impresionant ca al lui Homer. În îmbinarea dialectului ionic cu cel eolic, limba poemelor homerice se prezintă bogată și variată. O altă dificultate constă în faptul că estetica lui Homer este deosebită de cea modernă. Homer se exprimă în formule, adică o idee simplă este înveșmîntată într-o frază tip pe care o repetă ori de cite ori simte nevoia să exprime această idee. Spre deosebire de concepția modernă, în care nu e uzitată formula, iar epitetul este particularizat, stilul lui Homer este formular, iar epitetul său ornamental. Conștient de aceste dificultăți, Gnedici a folosit o limbă corespunzătoare, în care cuvintele obișnuite se îmbinau cu expresii consacrate în basme sau cronici. O altă calitate a traducerii lui Gnedici este frumusețea hexametrilor. În zelul lui pentru Homer era firesc ca Gnedici să nu treacă cu vederea «nici problema homerică», ce pasiona atunci pe oamenii de știință. Această chestiune l-a preocupat încă de la începutul lucrării și a găsit răsunset în poemul său *Nașterea lui Homer*, așa cum rezultă din prefața ediției din 1829, ca și din notările aflate după moarte în sertarele poetului. El cunoștea lucrările lui Vico, Wood și Wolf, ca și traducerea lui Voss.

Problema homerică pusă prima dată de Scaliger în 1561 și de D'Aubignac în 1664 fusese reluată în ultimele decenii ale secolului XVIII de Fr. Aug. Wolf, care în ale sale *Prolegomena* susținea că poemele homerice n-au putut fi concepute și alcătuite de un singur poet.

Discuțiile nu erau purtate numai în cadrul universităților, ci și în afara lor, pasionînd pe Goethe și pe Schiller. Acest scepticism al timpurilor noastre — scrie Gnedici — a ridicat din întuneric ipotezele sofistilor din Alexandria pentru a provoca îndoială asupra unor lucruri pentru care dă mărturie întreaga lume antică. În poemul amintit *Nașterea lui Homer*, Gnedici a dat un răspuns adepților teoriei «micilor cînturi» numind pe autorii ei «cînturari bogați în invidie, dar săraci cu duhul»⁵.

¹ Nicolai Ivanovici Gnedici (1784—1832), prieten cu Pușkin, simpatizant al decembriștilor și al «Eteriei» a avut un interes deosebit atît pentru literatura greacă veche cit și pentru cea neogreacă, editînd în 1825 la Petersburg o culegere de poezii populare grecești, prevăzută cu o introducere în care face apropieri între cîntecele populare grecești și cele rusești. Tot el a tradus imnul revoluționar al lui Rigas Feraios în rusește. V. *Marea Enciclopedie Sovietică*, vol. 19, p. 545.

² Lucrările de arheologie ale lui A. N. Alenin au apărut la Petersburg în 1877.

³ A. S. Uvarov (1825—1888) este fondatorul societății ruse de arheologie din Moscova.

⁴ V. *История греческой литературы*, vol. I, p. 148.

⁵ Aluzie la adepții lui Karl Lachmann, filolog german care, pornind de la studii asupra Nibelungilor, întreprinse sub sugestia lui Wolf, izbutesc să desfacă *Iliada* în cincisprezece cîntece, iar *Odiseea* în șaisprezece. Cercetările sale: *Betrachtungen über Homers Ilias* le-a prezentat mai întîi în două comunicări făcute Academiei din Berlin în anul 1837 și 1841. Ele au fost publicate mai târziu, în 1847, de M. Haubt, unul dintre adepții teoriei cunoscută sub numele de «Teoria cîntecelor» sau «Liedertheorie». Pentru istoricul problemei homerice vezi și

În fața traducerii lui Gnedici, Pușkin, admirator al lui Homer, se entuziasma scriind poezia « Orașelul », în care-l cita pe Homer printre poeții preferați.

Dacă Gnedici fusese atras de *Iliada*, remarcabilă prin dramatismul ei, poetul Jukovski¹ se entuziasma pentru *Odiseia*. Jukovski realizează traducerea *Odiseii*, avînd principiu călăuzitor gîndul că poetul nu trebuie să fie robul, ci concurentul autorului, pe care e de dorit chiar să-l depășească.

Traducerea a fost făcută cu ajutorul unui german din Düsseldorf, pe baza unei tălmăciri germane, poate a lui Voss, care apăruse încă din 1781. Poetul însuși, încercat traducător — tradusese baladele lui Schiller și Goethe, « Prizonierul din Chilon » al lui Byron, « Castelul din Smallholm » al lui Walter Scott — socotea traducerea *Odiseii* drept cea mai frumoasă operă realizată de el. Impresia produsă de traducere a fost puternică. Gogol, îndrăgostit de peisajul italian, printre puținele cărți cu care pleca din patrie spre a-și reface sănătatea, lua cu sine *Odiseia* tradusă de Jukovski și, în tovărășia gîndurilor inspirate, admira peisaje, teatre și temple și-și refăcea sănătatea zdruncinată².

Cu pasiunea lui cunoscută, Gogol caracterizează această traducere ca încununarea tuturor traducerilor cîte s-au făcut vreodată pe lume și încununarea tuturor operelor scrise de Jukovski. Ca și bătrînul Aristofan, care cu veacuri în urmă aducea binemeritată cinstire lui Homer pentru bunele-i povești, Gogol vedea în opera lui Homer un mijloc de a influența « pe cei însetați și bolnavi din cauza perfecțiunii lor europene ». « *Odiseia* — spune Gogol în continuare — va aduce aminte oamenilor multe lucruri frumoase din epoca copilăriei lor, pe care ei le-au uitat, dar pe care omenirea trebuie să le recapete ca pe o moștenire a ei legitimă ».

Gogol nădăjduia ca, prin influența exercitată de *Odiseia*, omenirea să găsească drumul care duce la perfecțiune, spre acea desăvîrșire morală, atît de mult cîntată de Homer, spre « arété » a cărei dobîndire poate asigura fericirea umană.

Revelatoare în această privință este scrisoarea lui Gogol intitulată « Meditație asupra *Odiseii* traduse de Jukovski », adresată lui N. M. Lazikov, în care scriitorul mărturisea entuziasmul trezit de traducerea *Odiseii* lui Jukovski: « Oricare dintre noi nobili, burghezi, negustori, învățați, neînvățați, soldați, lachei, copii, toți vom citi cu ușurință *Odiseia*, ținînd seamă de faptul că *Odiseia* este în același timp opera cea mai morală întreprinsă în antichitate. Citind-o, poporul rus va înțelege tîlcul adînc al obligației, al datoriei și va învăța că trebuie să lupte și să nu deznădăjduiască, așa cum n-a deznădăjduit nici *Odiseu* »³.

Ultima traducere a lui Homer în rusește este traducerea *Iliadei* făcută de Veresaev și apărută în Editura de Stat a Literaturii Artistice la Moscova, în 1949. Traducerea, după mărturia autorului ei, are ca punct de plecare pe cea a lui Gnedici, pe care deseori a reproduș-o, eliminînd însă din ea arhaismele.

La capătul acestei investigații, constatăm că în Rusia a existat un interes deosebit pentru Homer încă din sec. XII, că prin cele două traduceri ale lui Gnedici și Jukovski Homer a fost frecvent citit în Rusia, datorită semnificației lui etice unită cu o măiestrie artistică fără egal, și că și astăzi cîntarea cetății lui Priam se bucură în U.R.S.S. de meritată faimă.

D. M. Pippidi în Introducerea la traducerea *Iliadei* de Murnu, p. 12—18 (București, ESPLA, 1955).

¹ Vasili Andreievici Jukovski (1783—1852), poet liric valoros, a realizat traduceri izbutite din literatura germană, franceză și engleză. Întrucît operele traduse sînt mai numeroase decît cele originale, a fost numit « geniul tăcerii ».

² V. P. D. Anienkov, *Gogol la Roma, Amintiri și studii antice*, vol. I, 1877, p. 200 apud. *История греческой литературы*, vol. I, p. 149.

³ Fragmente alese din corespondența cu prietenii, vol. II, apud. *История греческой литературы*, vol. I, p. 149.